

УДК 821.161.2.0-94(092):27-18

DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2022.257974>Павло Ямчук*

ЩОДЕННИКИ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА: ФЕНОМЕН ПРИСУТНОСТІ ХРИСТІЯНСЬКО-КОНСЕРВАТИВНОЇ ЛЮДИНИ БАРОКО В ПОСТПРОСВІТНИЦЬКУ ДОБУ (історіософський і культурологічний аспекти)

У пропонованій розвідці окреслено концептуальні константи джерел поезики та художнього світоосмислення автора «Собору» та «Подорожі до Мадонни». Акцентовано на необхідності всеосяжного вивчення «Щоденників» О. Гончара, які він вів, починаючи з часів, коли брав участь у Другій світовій війні, – з 1943 року і до останнього часу життя – 1995 року. У статті зосереджено аналітичну увагу на осмисленні базових констант феномену Олеся Гончара, на органічній суголосності його світобачення із трансцендентальною основою – вітчизняною христоцентрично-христонаслідувально-софійною традицією, що налічує вже кілька тисячоліть.

Ключові слова: Олесь Гончар, щоденники, митець-мислитель, світогляд українського Бароко, постпросвітницька доба, XX століття.

Yamchuk Pavlo. Oles Honchar's diaries: the phenomenon of the presence of the christian-conservative man Baroque in the post-enlighten age (historiosophical and culturological aspects).

The proposed investigation outlines the conceptual constants of the sources of philosophy, poetics and artistic worldview of the author of «The Cathedral» and «Journey to the Madonna». Emphasis is placed on the need for a comprehensive study of O. Honchar's «Diaries», which he kept from the time when he took part in World War II, namely – from 1943 until recently – 1995. The article focuses analytical attention on the understanding of the basic constants of Oles Honchar's phenomenon, on the organic harmony of his worldview with the transcendental basis of the national Christocentric-Christ-following-Sophian tradition, which has existed for several millennia. In the culture of each nation there is always a constant interaction of spiritual and intellectual epochs. It often manifests itself quite unexpectedly in special points of contact, which are the semiospheres of some phenomenal personalities, which have a peculiar effect of multi-vector («past floats to future») – not accidental name of one of the leading researchers of Trypillia culture – Dokia Humenna) presence in national cultural transcendence. It is a spiritual and intellectual stay both in the conceptually delineated spheres of the future and in the spheres of the past, which determine the current movement of thought or could determine it under certain conditions. Such passionate personalities were realized in the discourse of the modern era. These figures are not only the defining units in the space of the national dimension of universal vilization. They always belong to several value-semantic fields at the same time. Even when they are identified in the mass consciousness at home and abroad only as spiritual visionaries, writers, poets, philosophers of a certain historical time. In the transcendent Ukrainian discourse, such iconic artists-thinkers include, first of all, Nestor the-Chronicler, Volodymyr Monomakh, Ivan Vyshensky, Hryhoriy Skovoroda, Mykola Hohol, Taras Shevchenko, Lesya Ukrainka, Vasyl Symonenko, Vasyl Stus.

It is important to note that despite the favourable and unfavorable circumstances (and paradoxically – in unfavorable times – more of ten) the emergence of such individuals was inevitable. In accordance with the classic Tychyna's «O land, geniuses of the family!» century there is literary and artistic Shot Renaissance of the 1920s and early 1930s. Spiritual and national revival of Ukraine is an indestructible concept. Oles Honchar's «Diaries» is a bright representative of such a passionate type of universe of Ukrainian personality, who began to thoroughly and systematically comprehend the phenomenon of Ukraine during World War II, overcame the devastating totalitarian-russification pressure of Soviet times with the help of universal value-semantic constants and encourages large-scale and future-oriented thinking.

Keywords: Oles Honchar, diaries, artist-thinker, worldview of Ukrainian Baroque, XX century.

* Павло Ямчук, кандидат філологічних наук, доктор філософських наук, професор, академік АН ВО України, професор кафедри соціально-гуманітарних і правових дисциплін Уманського національного університету садівництва (Умань, Україна); e-mail: jamchuk1972@gmail.com.

Актуальність теми. У культурі кожного народу завжди присутня постійна взаємодія духовно-інтелектуальних епох. Часто вона досить несподівано проявляється в особливих точках дотикання, що ними є семіосфери окремих феноменальних особистостей, яким властивий своєрідний ефект багатовекторної («Минуле пливе в прийдешнє» – не випадкова назва однієї з провідних дослідниць трипільської культури – Докії Гуменної) присутності в національній культурній трансцендентальності. Це є духовно-інтелектуальним перебуванням водночас і в концептуально окреслених сферах майбутнього, й у сферах минулого, що визначають нині рух думки. Або могли б визначати його за певних умов. Проте такі особливі особистості, цілком зрозуміло, реалізовувалися лише в дискурсі сучасної їм доби. Ці постаті є не лише визначальними одиницями в просторі національного виміру загальнолюдської цивілізації. Вони завжди належать до кількох ціннісно-сміслових полів водночас. Навіть тоді, коли ідентифікуються в масовій свідомості вдома й за кордоном лише як духовні візіонери, письменники, поети, філософи. У трансцендентній українській ситуації такими знаковими постатями є Іван Вишенський, Григорій Сковорода, Микола Гоголь, Тарас Шевченко. Не лише вони, звісно, але вони передусім.

Значимо, що попри сприятливі й несприятливі обставини (і як це не парадоксально – у несприятливі часи – частіше) поява таких особистостей була явищем неминучим і неминущим. У згоді з класичними тичининським «О земле, геніїв роди!», коли сакральним відшкодуванням народів за геноцид і етноцид стала поява в історично безнадійних ситуаціях Гоголя, Шевченка, Лесі Українки, феномену Розстріляного Духовного – маємо на увазі відродження УАПЦ на Соборах 1921 та 1927 років. Ширше кажучи – весь масштабний процес, що охопив усі терени України 1920-х років, загальнокультурного, так само, Розстріляного Відродження. Духовно-національне Відродження України – поняття незнищенне. Цю аксіологічну конотацію занотував у своєму щоденнику Олесь Гончар – представник саме такого типу культурного універсуму особистості у трагічному ХХ столітті, міркуючи про вже інший етап українського Відродження.

Розмірковуючи про 70–80-ті роки минулого століття, митець-мислитель з гіркотою занотує: «Після *таємної* постанови Ради Міністрів СРСР від 13.10.1976 та “рекомендацій” Ташкентської конференції (22–24.05.1979 року) про значення російської мови в усіх сферах життя республік розгорнулася *особливо шалена твалтівна кампанія русифікації України*. В Азії старався Рашидов, але куди запопадливіш взявся догоджати Москві Щербицький та його яничарська команда. І єзуїт Суслов, і маразматик Брежнєв, по чієму знаку ... зчинився нечувано брутальний розгул сучасної валуєвщини ... не раз відзначали заслуги Щербицького у ліквідації української мови і переведенню всіх і вся на “общепонятный”. Скільки зусиль довелось ... докладати нам, українській інтелігенції, щоби хоч якось пригальмувати, стримати руйнівний процес, оборонити рідну мову, де тільки можна, зупинити закриття українських шкіл ... Так багато чого в нас нема! Зате є совість, як була й тоді, коли треба було ... шукати будь-яких способів, щоб зупинити загрозу *смертельну* – нищення мови, стримати великодержавне руйнування української нації» (перша письмівка наша, друга – О. Гончара. – П. Я.) [Гончар 2004, с. 478].

О. Гончар не випадково наголошує на *таємності* постанови Ради Міністрів СРСР від 13.10.1976 та «рекомендацій» Ташкентської конференції (22–24.05.1979 року) про значення російської мови в усіх сферах життя республік. Здавалося б, формують нову, прекрасну, ще ніколи не бачену в історії – єдність – «радянський народ» – навіщо ж тоді це утаємничувати? Навпаки – цим же пишатися треба! Натомість утаємничувати будь-що потрібно для того, щоби приховати якісь огидні й бридкі вчинки, які прямо суперечать загальнолюдській моралі та моральності. Утім, безбожники навмисне ігнорували Істину зі Святого Євангелія: «Все таємне стане явним».

Міркуючи про Опір цій визначеній таємними постановами системній русифікації, Олесь Гончар зазначає: «Скільки зусиль довелось ... докласти нам, українській інтелігенції, щоби хоч якось пригальмувати, стримати руйнівний процес, оборонити рідну мову, де тільки можна, зупинити закриття українських шкіл». І ще одне риторичне питання. Якщо, як офіційно декларувалося, СРСР є «родиною вільних народів-братів», тоді навіщо ж було О. Гончареві та його соратникам докласти зусиль, «щоби хоч якось пригальмувати, стримати руйнівний процес, оборонити рідну мову, де тільки можна, зупинити закриття українських шкіл»? Рідні, а особливо *брати*, не ненавидять, не нищать родинні цінності своїх *братів*, а щиро допомагають родичам у скруті. Брати не чужого житла, майна, а тим більше – життя не потребують. Рідні, якщо вони, звісно, посправжньому рідні, завжди хочуть віддати навіть останнє заради допомоги своїм стражденним родичам.

І суголосно з осмисленими міркуваннями з цієї щоденникової нотатки автора «Собору» та «Подорожі до Мадонни»: «*Так багато чого в нас нема! Зате є совість*, як була й тоді, коли треба було ... шукати будь-яких способів, щоби зупинити загрозу смертельну – нищення мови, стримати великодержавне руйнування української нації» (письмівка наша. – П. Я.). Саме *Совість* і є тим усеосяжним чинником, що єднає покоління, світи і всесвіти в найвищому вимірі. Саме *Совість* не дає відступити від захисту мови, дає сили, щоби «стримати великодержавне руйнування української нації».

Трансцендентальність. Одухотвореність. Вічність українського сакрального універсуму. А в іншому разі як пояснити, що після нищівного геноцидного Голодомору, після масштабних репресій 1937 року, після Другої світової війни, у якій українців нищили з обох – німецько-нацистського і радянсько-московського – боків, Україна відродилася? І після тотального знищення, як видавалося нищителям, знецінення одвічних основ, народила плеяду «шістдесятників», батьками яких були Олександр Довженко, Павло Тичина, Максим Рильський. І – Олесь Гончар. Саме Собор – Михайлівський Золотоверхий зосібна, відродження якого опікувався Олесь Терентійович, був основою збереження української Перемоги.

Якщо ґрунтовно осмислюємо соборну одвічність України, про яку говорить Олесь Гончар, неодмінно зринають у пам'яті постаті митрополитів Петра Могили, Сильвестра Косова, автора «Четьїв-Мінеїв» і духовного натхненника «Чернігівських Афін» Дмитра Туптала. «І списую Сковороду, або «Три царі со дари ...». Тарас Шевченко. Спадкоємність. Нічого не виникає з нічого. Поряд з діаріушем митрополита Петра Могили, який вимірюється не лише створенням Слов'яно-Греко-Латинського Колегіуму, а й досі не вивченою на достатньому рівні філологами, філософами, культурологами «Записною книжкою» митрополита Петра Могили.

Постать нині 300-літнього Сковороди поряд з його поезією – філософськими трактатами й епістолярієм, зверненням до Михайла Ковалинського. Постать Миколи Гоголя розшифровується в українському семіотичному контексті багато в чому духовною прозою його останнього періоду. «Вечори на хуторі біля Диканьки», «Миргород» – це лише вершина українського Гоголевого айсберга. Щоденники С. Єфремова, О. Довженка, П. Шелеста, О. Гончара, при всій історичній та культурно-соціальній різноаспектності діаріушу й творчості їх авторів також дають нам змогу зрозуміти українців і Україну ХХ століття. Утім, так само, як і Україну минулого й майбутнього.

Краще, ніж тисячі монографій та досліджень, написаних із кимсь заданих авторів позицій. В одному випадку маємо щире слово, *світлину духу, думки, проявлену в слові*. У протилежному випадку – мовлене слово задля задоволення «зваб і спокус світу сього». Слово, сказане не собі й не для себе. Не для майбутніх поколінь. Олесь Гончар відчував, розумів і усвідомлював природу Слова. Це дано лише людям одухотвореним.

Унаслідок цього потаємне або ж екзистенційно осмислене слово великого митця-мислителя важить набагато більше, ніж сотні інших слів. Нерідко заперечуючи самим фактом свого існування сказане автором «на покрівлях». А нерідко – роз'яснюючи сказане в несприятливих умовах. Олесь Гончар, як колись барокові митці-мислителі, перебував і у владі, і в духовній опозиції до неї, був не чужим зброї війни та зброї слова. Так само, як колись лицарсько-козацькі українські поети й вітчизняне козацтво як духовно-буттєвий феномен світового значення. Як і всі вони, Олесь Гончар перебував у великому трансцендентному часі буття України. Питання масштабу думки й слова митця, утім, як і проблематика, пов'язана з контекстом доби та похідним від них проблемно-тематичним колом осмислення ціннісно-сміслових картин буття людини, нації й людства, тісно пов'язані з головною проблемою. Нею є означення співмірності не пережитого людиною як духовно-інтелектуальною одиницею та пережитого й баченого і по-візіонерському осмисленого синтезу цих двох начал. Цей синтез, якщо наявний, дає потім право дослідникам говорити про феномен Гоголя, Сковороди, Шевченка, Гончара.

Біографічна подібність шляху Олесь Гончара до шляхів його духовних пращурів є іманентно важливою з точки прямого паралелізму. Але така подібність може лише накреслити шляхи до більш глибинних, світоглядних узагальнень. Шляхи до осмислення іманентної належності феномену митця до загального духовного і смислового простору України. Така подібність завжди демонструє український варіант бачення вирішення глобальних проблем. Це бачення демонстрували, як ми вже казали, і святокиївські засновники Києво-Печерської Лаври, Герасим та його син Мелетій Смотрицькі, Іван Вишенський та його непримиренний опонент, але, по суті, такий самий будівничий української духовності, з якої, власне і постає багатоманітна духовно-інтелектуальна ідентичність українського народу, Адам-Іпатій Потій. І строго православний Іван Вишенський, і фундатор духовної філософії вітчизняного греко-католицизму дбали, за головним рахунком, про одне й те саме. А саме про збереження започаткованої Володимиром-Хрестителем – Володимиром Великим ціннісно-сміислової тріади, що визначає саму суть Русі-України: «христоцентризм – христонаслідування – софійність».

Так само, як і 300-літній нині Григорій Сковорода. І дещо молодші від нього Микола Гоголь і Тарас Шевченко. У цьому українському погляді на світ

єдналося глибоке знання (не завчене, а якимось іншим способом генетичної або сакральної пам'яті здобуте) українських духу, думки та ідеї з тією, визначеною колись Ф. Достоевським для московитів «всемирной отзывчивостью»¹, яка в Івана Мазепи проявлялась у даротворенні, у ченців Лаври та Вишенського – в молитвах за світ, у Сковороди й Гоголя – в духовних трактатах. І ніколи ні в кого-небудь з українців у спробах роз'яснити світу своє бачення його перспектив за допомогою зброї, насильства.

«Железной рукой загоним человечество к счастью» – сказано не українцями, але, на жаль, для українців. Ми міркуємо зараз про цю та інші наріжні засади українського світогляду ще від святокиївських, а можливо, у дечому й від трипільських часів тому, що у феномені О. Гончара вони відіграють важливу роль, слугуючи одним з координаційних ключів для розуміння співмірності, здавалося б, непеєднаних явищ. Українського радянського письменника постпросвітницької доби та далекої від неї за всіма параметрами національної духовної трансцендентної минувшини. Такий погляд на далеке й нещодавнє минуле нам дають можливість зробити записи самого письменника, який щоразу звертався в пошуках духовних основ до осмислення досвіду минулого. Це звертання було одним із наріжних концептів його світогляду.

Міркуючи над універсальністю української народної культури він занотував у щоденнику: «Сучасна українська народна культура має шукати естетичні свої корені ще десь там, у трипільців, у сиводавніх звичаях, гімнах-веснянках та в кераміці наших хліборобських язичницьких предків ...» [Гончар 2003, с. 509]. До цієї теми митець-мислитель повертається в 1993 році: «Хто були вони, люди найдавніших, праукраїнських племен? Чия рука вивела на глині перші трипільські орнаменти? Які були в них боги? Які пісні склалися? Далеке все, недосяжне. Ледь зоріє у далині те загадкове, передантичне життя» [Гончар 2004, с. 467]. Осмислюючи далі духовні підвалини української естетики й світоглядних позицій, він так окреслює світопростір, у якому перебуває Україна, українці й він сам як феноменальний репрезентант тисячолітньої культури: «Люди мислили глобально, уявляли себе частинками величезного Всесвіту, відтворюючи у храмах цей Всесвіт, світову історію, в тодішньому, середньовічному розумінні. Уявлення про людину високе, уславлюється її мудрість, несуетний розум. Це втілено в образах людей на мозаїках (були тільки в Києві) фресках та іконах – у їхніх ликах ... мовби опромінених внутрішнім світлом «горного ума», «ликования» ... Найважливішим у ликах була їхня соборність, храмовність, їхня причетність до єдиного цілого, яке складає світ ... соборність людини водночас з увагою митця до її неповторно-індивідуального – хіба ж не звідси феномен Гоголя, і Яновський, і Довженко?.. Дослідити мистецтво, художнє мислення Київської Русі у зв'язку з мистецтвом сучасного поетичного реалізму (Гоголь, Довженко ... латиноамериканці) – хіба ж не вдячна тема для когось із тих, хто справді шукає значного матеріалу для своїх дисертацій! Бо скільки ж схоластики, гори мертвих писань, а тут такі пласти живого ще тільки ждуть та ждуть, щоб освітितись променем думки ...» [Гончар 2002, с. 520–521].

«Вселенськість» українського особливого духовного шляху, що породжує особливе всесвітнє відчуття щонайменших порухів думки й буття, так само, як і барокове християнське ставлення О. Гончара до мертвої бездуховної науки в ентеерівсько-постпросвітницьку епоху та її вдовоної прогресивності є, на наш

¹ З 24 лютого 2022 року, як ніколи, усвідомлюємо її.

погляд, двома основними ключами розуміння феномену барокової присутності українського духовно-інтелектуального універсуму О. Гончара в безпрецедентному у світовій історії ХХ столітті. Ці ключі, так само, втім, як і супроводжуючі їх, але дискурсивно не менш вагомі, ми розкриватимемо в самому процесі дослідження «Щоденника» мислителя-митця, який охоплює час і простір від 1943 до 1995 року, відтак дає змогу простежити унікальну еволюцію типів взаємодії світогляду українського митця та трансценденції духу й буття із сьогоденням у випробувальному ХХ столітті. Еволюцію від війни до незалежності в українському дискурсі. Еволюцію від фашизму та більшовизму до тотального впливу постмодерної мас-культури, деіндивідуалізації та масофікації неповторної людської особистості в дискурсі глобальному.

Олесь Гончар, певне, унаслідок універсальності свого барокового за сутнісним типом мислення зміг одночасно й всеохопно осмислювати як глобальні, так і власне українські явища, убачаючи в українській переслідуваній і гнаній тоді трансценденції всесвітні перспективи майбутнього духовного розвитку. Несуголосність українського духовного світовідчуження постпросвітницькій епосі є зримим утіленням можливостей реалізації в новітньому світі української ненасильницької *християнської* консервативної ідеї. Олесь Гончар найкраще виявляв ці ідеї саме у «Щоденнику», який ми пропонуємо розглядати як найбільший за світоглядно-поетичним розмахом і водночас і за нереалізованістю інтелектуально-образний твір української, сучасної радянської, філософії та літератури.

Ідеї «Записних книжок» Петра Могили, як і ідеї Вишенського, Сковороди, пізнього Гоголя та щоденникових записів С. Єфремова, світоглядно становлять єдність з ідеями Олесь Гончара ще й тому, що вони знаходяться інтелектуально *поза межами епохи*, відтак відбивають саме устремління бездержавної нації не до матеріалістично-буттєвих, а передусім до універсалістських, духовних категорій, що можуть визначити вектори руху ідеї та буття в майбутньому. Удавана *провінційність* таких свідомо окреслених ідейних стереотипів є осмисленою, адже походить від *небажання брати участь* у глобальному фальшуванні наріжних принципів ранньохристиянської одвічної духовності за допомогою симулякрів гуманізму, рівності, свободи, братерства, які, втім, ніколи не мали в собі конкретного наповнення. Ідейна неучасть у сьогоденні заради майбутнього також є формою духовного протесту проти доби вульгарного матеріалізму й олжі.

Ще в запису від 1943 року Олесь Гончар так констатує суперечність між тоталітарним фашистським і питомо ранньохристиянським, притаманним йому особисто від генів та громадського виховання, українським світобаченням. Перше – передбачало зневагу до індивідуальності людини як інтелектуально неповторної одиниці. Друге – передбачало оборону людини, її гідності і честі саме тому, що вона унікальне створіння Боже: «Не можу забути, як мене на станції в Білгороді німець ударив обривком вірвочки ... В нього було *обличчя нелюте, очі несердиті*, спокійні. Він ударив мене без ненависті ... І я зрозумів, що це в них прийнято, *що це в них не злочин, це в них в крові*, а просто “треба” для “нижчих людей”. Він був з вигляду з освічених, інтелігентних людей. Може, навіть поклонник Шиллера та Гете!..» (письмівка наша. – П. Я.) [Гончар 2002, с. 16–17]. Ці міркування є знаковими для української барокової трансценденції в постпросвітницькому столітті. Привертає увагу те, що вже в юному віці О. Гончар досить чітко визначив вододіл поміж ідолами та ідеалами.

Освіта *без Бога* як вияв матеріальної культури для 25-літнього мислителя значить багато менше, ніж *гнана* українська духовність. Власне, *поклонник Шиллера й Гете невинно* дозволяє собі принизити іншу людину саме внаслідок примарної освіченості. Приниження є основною складовою частиною постпросвітницької ідеології, яка включає в себе право поділу людей *на вищих і нижчих*. Філософ зазначає, що обличчя було *нелюте*. Переслідувач був свідомий власної постпросвітницької правоти. Контраст між О. Гончарем і фашистом був, по суті, контрастом антагоністичних світоглядних позицій, згідно з якими хтось надавав собі право вбивати інших, а хтось завжди знав, що це заборонено Богом. Концепти *Шиллер і Гете* для 25-річного О. Гончара є знаковими філософськими фігурами, адже втілюють у собі антагоністичні позиції стосовно його українського світогляду. Наявна на перший погляд суперечність між ідеологією фашизму, ніцшеанством та, зрештою, марксизмом (про останній, утім, молодий мислитель ще не каже, бо, можливо, ще не замислюється), з одного боку, і культурою Гете та Шиллера – з іншого, є позірною, неглибокою, адже весь цей обшир належить до різних дискурсів одного й того самого постпросвітницького обездуховленого, безбожно-атеїстичного, матеріалістичного ідеологічного поля. Позбавлення людини духовної першооснови неминуче тягне за собою надання одній «вишій» індивідуальності права на гноблення й приниження «нижчих». Ця антихристиянська позиція, як впливає, становила об'єкт філософської незгоди О. Гончара ще з ранніх літ. Незгода підтверджувалася практикою воєнного періоду, що окреслила ще один концепт присутності барокового філософського начала в постпросвітницькому столітті у феномені О. Гончара. Йдеться про лицарсько-козацький тип ставлення до світу, що передбачав некривдження інших, яке єднається з обороною власної гідності, з огидою до всього, що є антагоністичним сакральній традиції. Цей філософський аспект, що є концептуально провідним у творчості митця, єднається в його світобаченні з мотивом України. Власне, їх слід визначити як неподільні й трансцендентні лінії всього феномену О. Гончара. У тому ж таки 1943 році, перебуваючи на фронті, він занотував російською мовою: «Я не жалею, если я погибну в бою, это все-таки лучшая из смертей – погибнуть за Украину» [Гончар 2002, с. 24]. Навіть у молодості у світобаченні митця-мислителя чітко розрізняються нав'язувані владою дефініції олжі й породжені ними симулякри ідеологічних «святинь» (СРСР, комунізм, Сталін) і трансцендентне сакральне начало, що його уособлює гнана й табуїтована для масової свідомості Україна. «Загинути за Україну» для нього, як і для запорозьких козаків чи сучасних йому героїв Крут або вояків УПА, про яких він тоді нічого не знав, – «краща із смертей», адже, крім іншого, це жертва на захист рідного духовного й гнаного начала. О. Гончар не зрадить цим ідеям і на схилі життя, переосмислюючи повсякчас нові факти з гнаного українського духовно-громадського дискурсу, які стануть відомими набагато пізніше.

У контексті вище окреслених концептуальних перспектив найбільш актуальною є зацікавленість автора «Щоденника» питаннями християнської духовності. Вона виявлялася впродовж усього життя митця-мислителя. Зокрема, ще у воєнному 1943 році автор «Щоденника» занотував: «Завтра праждник (Пасха), и на душе хорошо, пражднично. Пасха. Пражднуем у староверов ... села украшают и придают им вид мира и счастья зеленоглавые белые церкви» [Гончар 2002, с. 46]. Цікаво, що вже будучи знаним письменником, автором «Собору» та «Подорожі до Мадонни», 1979 року О. Гончар згадає з теплотою

саме цю подію: «Зібрався був у Молдавію ... і от не випадає. На жаль. Бо пішки ж проміряв ту землю під час війни, *там чув дзвони великодні*, сонячну провесінь волі стрічав ... Славні там люди» (письмівка наша. – П. Я.) [Гончар 2003, с. 378]. Тож атеїстичне виховання, нав'язане владою, навіть у ранньому творчому віці не було для О. Гончара таким, що торкнуло й, тим паче, сформувало б його світогляд, визначило б життєві пріоритети. Натомість навіть естетичне сприйняття краси світу тісно єднається в письменника з духовними ознаками цієї краси. Її селу надають саме церкви. Для людини, яка росла й формувалася в роки атеїстичних п'ятирічок і руйнування храмів, такий погляд є нібито парадоксальним. Ця умовна парадоксальність уже значно пізніше розшифровується самим письменником у щоденникових спогадах про дитинство, зроблених як у пору творчого квітіння, так і на схилі літ, у 1990-х. Цей чинник постійної присутності християнського начала у феномені О. Гончара дає підстави для висновку про його не минуцність, а отже, про його домінуючу природу в мисленні письменника. «У дитинстві я був дуже релігійний. Найперше завдяки бабусі. І те почуття, що відтоді лишилось, не раз потім допомагало мені у житті й у творчості» [Гончар 2003, с. 366], – записував О. Гончар у пору роботи над «Подорожжю до Мадонни». Якраз у ту добу, коли в Україну ніби повернулися роки безбожницьких п'ятирічок 1920–30-х завдяки ролі В. Маланчука – «сірого кардинала» В. Щербицького. «Боже, провісти нас! Допоможи, Боже, повернути мені оту таку щиру, таку гарячу віру дитинства! Адже те, чого вчила бабуся завжди зі мною. Правда її сильніша за всіх ... світлий Великдень завжди був у моїй душі!» [Гончар 2004, с. 347], – нотує Олесь Гончар уже в 1990-х роках, коли з християнської української віри нарешті було знято табу. Свято Великодня завжди лишалося для мислителя символом християнської душі українського народу: «Завтра Великдень! Навіть по телевізії державні мужі вітають людей зі святом. Десь у соборах ідуть великодні відправи ...» [Гончар 2004, с. 349].

Пріоритетність християнського начала ми аналізуватимемо як визначальне для феномену Гончара – барокового за духом мислителя впродовж розвідки, а зараз зауважимо, що саме роман «Собор» автор вирізняв як найбільш знаковий для своєї творчості, що, звісно, не є випадковим. Корені такої духовно-інтелектуальної окремішності, дистанціювання митця від атеїстично-безбожницького духу епохи знаходяться у світогляді та впливах української християнської громади. Частиною християнської віри громади було й родинне виховання майбутнього письменника. «Правиться вечірня служба в соборі, чудова півча звертається просто до неба. Згадалась тьотя Вустя, що все життя співала в хорі ... Не примітивним, ні! Одухотвореним було її трудне сільське життя» [Гончар 2004, с. 495].

Християнське громадське виховання майбутнього письменника провадилося не лише в опосередкованій (за прикладом старших) формі, але й мало виразні ознаки прямої причетності до таємного гнаного духовно-національного начала. Ці підвалини закладали члени родини ще в дитинстві, оточеному вульгарною атеїстичною пропагандою. Родина і громада поставали осердям інтелектуально опозиційного добі збереження барокового християнського українського світосприймання. Про джерела формування свого християнського світогляду О. Гончар так згадував у 1993-му: «Як чорне кошмарище, щезає ... епоха войовничого безбожництва. Яка вона була страшна! Згадалось дитинство. Малим школярем іду сам-один холодним степом із Сухої в Улинівку, іду тайком

говіти, прийняти причастя (щоб Бабуся не плакали за мою долю). А зараз стільки людей пришли відкрито на сповідь ... Оживає Україна!» [Гончар 2004, с. 450].

Цей спогад, як і наведені нами інші, пояснює причини широї відданості О. Гончара в 1943 році християнському світобаченню й особливого розуміння поняття краси, яке для нього вже тоді ототожнювалося з красою, передусім духовною. Ми вже мали змогу в цій книзі сказати про концепт духовної і, як неодмінний наслідок, зовнішньої краси в бароковому світогляді М. Гоголя. Громадська барокова християнська трансценденція майже так само виявлялася в дитинстві О. Гончара. Це, зокрема, стосується і поваги до віри старших. Адже і для Гоголя, і для Гончара «краса» передусім була тотожною християнській вірі. Саме вона й повага до старших (навіть на схилі літ автор пише слово *Бабуся* з великої літери) виявилася тим потужним духовно-інтелектуальним концептом, якому дано було всупереч волі безбожницького постпросвітництва сформуванню основи світогляду українського «радянського» письменника. Феномен внутрішньої опозиційності всередині матеріалістично-атеїстичної системи видається в цьому випадку не менш цікавим об'єктом дослідження, ніж аналіз відвертого протесту. У спогадах про дитинство Олександр Гончар прямо асоціює свій переслідуваний ранній християнський громадський досвід із християнським досвідом усієї України, свідком духовного відродження якої він став. Звільнення від олжі комуно-фашистської безбожницької ідеології сприймається літнім мислителем так само, як сприймалось у дитинстві та у воєнному 1943 році. Адже і фашисти, і їхні ідеологічні спільники комуністи з однаковою силою нищили християнські основи українства. Українські Церква й громада, відтак, виявили свою трансцендентну силу попри жорстокість доби. Одночасно вони здобули втілення у світогляді кожної особистості – членів громади. Ніколи не переривалося їхнє тривання й у світогляді Олександра Гончара.

У ранніх щоденниках знаходимо кілька цікавих свідчень його внутрішньої належності до християнського українського світогляду. Ці заявлені самому собі диспозиції окреслюють його «дописьменницьку», а тим більш до широкого визнання й слави зафіксовану мистецьку спрямованість, що виявлялась у включенні в морально-етичний простір української громади. До них належить мрія про якусь хоча б можливість для представника гнаної української громади бути почутим Європою. Вона не зраджувала О. Гончара впродовж життя. «Пізніше виявилось, що броватий офіцер-генерал ... Журналісти-есесівці. Що, якби було заволодіти їхнім радіо і заговорити до Європи справжнім голосом українця!» [Гончар 2002, с. 14]. Ще 1943 року майбутній письменник прагне «заговорити до Європи», адже така розмова передбачає право для українця бути почутим, щоб виявити цим голос переслідуваної «своїми» й «чужими» української нації та громади. Але есесівці, утім, як і комуністи, погані помічники в тому, щоб вільнолюбний народ позбувся страху перед тотальними небезпеками постпросвітництва.

Підсумовуючи сказане. Олександр Гончар належить до тієї особливої когорти митців-мислителів, шлях до повномасштабного усвідомлення феномену спадщини якої лише розпочато. Звісно, над усім універсумом його багатоаспектної творчості височіє Собор. Але для розуміння всеосяжності того шляху, який подолав митець-мислитель від «Прапорonoсців» до «Собору» і «Подорожі до Мадонни», не зрадивши жоден з етапів свого українського духовно-інтелектуального зростання, слід незаангажовано і щиро заглибитися в його «Щоденники» як в унікальну лабораторію його філософсько-літературної

непересічної творчості. У «Щоденниках»² Олеся Гончара часто в різних констатаціях та інтерпретаціях трапляється вислів: «Добре було би написати про ...». У цьому контексті пригадується ясне заперечення облуди й олжі «вितязя української поезії», а саме так його назвав Олесь Гончар, Василя Симоненка: «Доказів мало? Доказом будуть лантухи вкрадених вір і надій» [Симоненко 1973, с. 190]. «Лантухи вкрадених вір і надій» ясно засвідчені у щоденникових записах автора «Прапорносців», «Тронки», «Циклону». А зрештою – «Собору» й «Подорожі до Мадонни»³.

ЛІТЕРАТУРА

Гончар, О. (2002). *Щоденники*. У 3-х томах. Київ, т. 1, 455 с.

Гончар, О. (2003). *Щоденники*. У 3-х томах. Київ, т. 2, 607 с.

Гончар, О. (2004). *Щоденники*. У 3-х томах. Київ, т. 3, 606 с.

Симоненко, В. (1973). *Берег чекань*. Київ, 310 с.

Подано до редакції 09.01.2022 року

Прийнято до друку 17.02.2022 року

---

² Беремо в лапки, оскільки «Щоденники» Олеся Гончара є не просто нотатками повсякчасних думок, переживань, болісних розмислів, а й джерелом розуміння його творчих задумів. По суті, є посланнями «і мертвим, і живим і ненародженим». «Щоденники» Олеся Гончара саме на це спрямовані.

³ Нав'язана радянською цензурою назва роману «Твоя зоря».